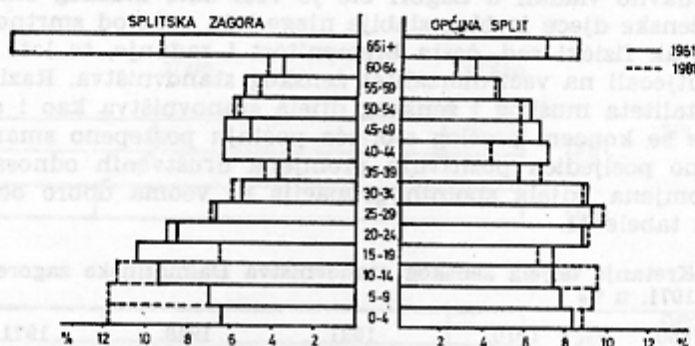

CRTEŽ 6. ODNOS STAROSNE STRUKTURE STANOVNIŠTVA SPLITSKE ZAGORE I OPĆINE SPLIT
PREMA %-INOM UDJELU PETOGODIŠNJIH GRUPACIJA 1961. I 1981.

novništva, Neorić 38,10%, Radunić 38,12%, Pribude i Brštanovo po 37%, G. Muć i Bračević po 26%, Dugopolje 35% itd. Sva navedena naselja, osim naselja Bračević i G. Muć su u proteklom desetgodišnjem razdoblju imala pozitivno prirodno kretanje stanovništva. Ostala naselja su 1981. godine imala manje od 35% mladog stanovništva u odnosu na ukupan broj stanovnika. Posebno mali udio mladog stanovništva evidentiran je u naselju Zelovo (11,36%), Vučevici (15,21%), D. Postinju (21%), Divojčicama (22%), Gizdavcu (24%), Labinu (25%), Radošiću (26%), Sutini i Bogdanovićima (po 27%) itd.

Zanimljivo je da su 1961. sva naselja Splitske zagore imala više od 35% mladog stanovništva, a neka čak i preko 50% (G. Ogorje 50,90%). Činjenica da je iste godine udio starog stanovništva (starijeg od 60 godina) samo u 6 naselja bio ispod 12% (Kotlenice 10,10%, Neorić 10,09%, Primorski-Dolac 10,92%, Sutina 10,55%, Radunić 11,81%), a kod svih ostalih iznad te brojke pokazuje kako je već u tom razdoblju proces iseljavanja bio intenzivan, a naročito u grupaciji zrelog stanovništva. Promjene u udjelu starosnih grupacija od 1961—1981. godine vidljive su na priloženim crtežima.

Povećanje udjela starog stanovništva u ukupnom stanovništvu Splitske zagore odnosno njenih sela nosi sa sobom brojne probleme među kojima se posebno ističe problematika staračkih domaćinstava, te specifična zdravstvena i socijalna zaštita starih i onemoćalih osoba.

Analizom starosne piramide zapaža se nešto veći udio ženskog stanovništva. Onon je 1981. činilo 51,19% ukupnog stanovništva zagorskih sela. Te je godine na 100 muškaraca dolazilo 104,87 stanovnika ženskog spola. U tom se pogledu zagorski pojas bitno ne razlikuje od šireg općinskog područja u kojem je 1981. bilo 51,37% ženskog stanovništva. Prevaga ženskog stanovništva u zagorskom pojasu kao i u općini Split je bila evidentirana i za godinu ranije, tj. popisom 1961. Te je godine žensko stanovništvo sačinjavalo 54,36% ukupnog stanovništva zagorskog pojasa odnosno 51,03% ukupnog stanovništva općine Split.

Brojčani odnosi među spolovima su u ranijem razdoblju i u drugačijim odnosima imali drugačija obilježja. U patrijarhalnim odnosima kakvi su donedavno vladali u Zagori bio je veći udio muškog stanovništva. Smrtnost ženske djece je zbog slabije njege bila veća od smrtnosti muške djece, a težak fizički rad, česta bremenitost i rađanje, te loši higijenski uvjeti su utjecali na veći mortalitet ženskog stanovništva. Razlike u stopama mortaliteta muškog i ženskog dijela stanovništva kao i opće stope mortaliteta se koncem prošlog stoljeća počinju postepeno smanjivati što je zasigurno posljedica pozitivnih promjena društvenih odnosa i uvjeta života. Promjena udjela spolnih grupacija se veoma dobro očituje kroz podatke iz tabele 11.

Tabela 11. Kretanje udjela ženskog stanovništva Dalmatinske zagore od 1880—1971. u %

1880.	1910.	1931.	1948.	1971.
44,4	48	51,4	52,5	51,1

Izvor: Geografija Hrvatske, knjiga 6, ŠK Zagreb, 1977. str. 56. Navedeni podaci se odnose na Dalmatinsku zagoru u cjelini i može se pretpostaviti da odražavaju prilike Splitske zagore koja je dio tog prostora sa sličnim osobinama i procesom.

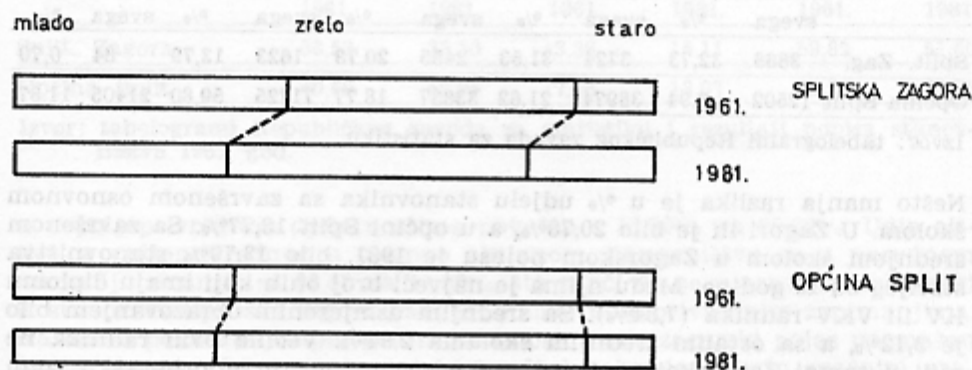
Sadašnji brojčani odnosi i prevaga ženskog stanovništva su u skladu s mišljenjem da je život žene uglavnom tegobniji i kraćeg vijeka u zaoštalljim, a muškaraca u razvijenijim društvenim sredinama i odnosima.

U starosnoj piramidi stanovništvo Splitske zagore zapažaju se i dvije izrazite brazde ili manjak stanovništva od 30—39 godina te od 50—64 godine. Obadvije brazde su na izvjestan način vezane za ratna zbivanja prvog i drugog svjetskog rata. Na brazdu u godištima 50—64 je sigurno utjecao smanjen natalitet u toku prvog svjetskog rata, te veća stradanja navedenih godišta u drugom svjetskom ratu. U toku drugog svjetskog rata su navedena godišta bila u naponu snage i kao takva najviše sudjelovala u ratnim okršajima, čime su bila izložena većim stradanjima, posebno muško stanovništvo. Nesigurne ekonomske i političke prilike, te poremećena spolna ravnoteža u toku drugog svjetskog rata su uzrokovale smanjeni natalitet u tom razdoblju a time i na manjak tih godišta ili brazda u piramidi između 30 i 39 godina. Ova je brazda nesumnjivo produbljena snažnim poslijeratnim iseljavanjem stanovništva koje je posebno zahvatilo upravo navedena godišta. Manjak navedenih grupacija se uočava i na piramidi za 1961. godinu, s razlikom što su se brazde pomakle za 20 godina ili za 4 mjesta prema vrhu piramide ostavljajući odgovarajuće tragove u mlađim godištima posebno u vidu već spomenutog pada nataliteta.

Sadašnji brojčani odnosi i spolnoj strukturi stanovništva uz pretpostavku da se društveni odnosi i kretanja neće bitno mijenjati upućuje na zaključak da će stanovništvo Splitske zagore i u narednim desetljećima biti izloženo naglom starenju i opadanju prirodnog prirasta.

Intenzivni procesi demografskog pražnjenja Splitske zagore u poslijeratnom periodu ima vidljiv utjecaj i na ostala demografska i gospodarska obilježja prostora. Tako se na primjer taj proces očituje u zadržavanju visokog udjela nepismenog stanovništva, nepovoljnoj strukturi stanovništva po školskoj spremi i zanimanjima, nepovoljan odnos aktivnih i uzdr-

CRTEŽ 9. STAROSNE GRUPACIJE STANOVNIŠTVA ZAGORSKOG POJASA SPLITSKE OPĆINE I OPĆINE SPLIT U CJELINI PREMA POPISIMA 1961. i 1981.

žavanih osoba, vidljiv je u stvaranju dvočlanih ili jednočlanih staračkih domaćinstva, te smanjenja broja članova po domaćinstvu uopće, zatim u opadanju prozvodnje i sl.

Sela Splitske zagore imaju izuzetno visok udio nepismenog stanovništva. Tako je na primjer 1981. godine u tom prostoru bilo 3.099 nepismenog stanovništva ili 23,50% stanovništva starijeg od 10 godina. Iste godine je općina Split u cjelini imala svega 4% nepismenog stanovništva starijeg od 10 godina. Visok udio nepismenog stanovništva i velika razlika u odnosu na šire općinsko područje je u vrlo uskoj vezi za brzim iseljavanjem stanovništva. Naime, u iseljavanju najviše sudjeluje mlađe pismeno stanovništvo koje je uglavnom završilo osnovnu školu, a na selu ostaju mahom starije osobe rođene u predratnom razdoblju koje u većini zbog različitih razloga (rljetka mreža osnovnih škola, radne obaveze, čobanske i druge) nisu pohađale osnovnu školu, te uglavnom ostale nepismene. U ukupnom broju nepismenog stanovništva 88,8% je stanovništvo starije od 50 godina.

Udio nepismenog stanovništva po pojedinim naseljima Splitske zagore varira od 5% u Dugopolju do 48% u Zelovu. U pravilu manji udio nepismenog stanovništva imaju naselja s većim udjelom mladog i zrelog stanovništva, a veći naselja u kojima je više starog stanovništva. Isto tako u svim naseljima većinu nepismenog stanovništva čine osobe ženskog spola starijih godišta. U vrijeme njihove mladosti skoro da je vrijedilo pravilo da ženska omladina i ne treba pohađati školu. U skladu sa iseljavanjem stanovništva Splitske zagore posebno mladih godišta koja su završila osnovnu ili neku srednju školu profesionalna struktura stanovništva zagorskih sela je vrlo nepovoljna što je vidljivo i iz priložene tabele.

Iz tabele 12 je vidljivo da je najveći dio stanovništva Splitske zagore bez školske spreme (32,73%) ili s nepotpunom osnovnom školom (31,55%). Istovremeno je šire općinsko područje imalo svega 6,94% stanovništva starijeg od 15 godina koje nije imalo nikakve školske spreme, a sa nepotpunom osnovnom školom bilo je 21,62% stanovništva starijeg od 15 godina.

Tabela 12. Stanovništvo Splitske Zagore i općine Split staro 15 i više godina prema školskoj spremi

	bez osnovne škole		nepotpuna osnov. šk.		potpuna osnov. šk.		srednja škola		više i visoke škole	
	svoga	%	svoga	%	svoga	%	svoga	%	svoga	%
Split. Zag.	3866	32,73	3724	31,53	2455	20,78	1623	13,79	84	0,70
Općina Split	12502	6,94	38974	21,62	33837	18,77	71725	59,80	21405	11,87

Izvor: tabelogrami Republičkog zavoda za statistiku

Nešto manja razlika je u % udjelu stanovnika sa završenom osnovnom školom. U Zagori ih je bilo 20,78%, a u općini Split 18,77%. Sa završenom srednjom školom u Zagorskom pojasu je 1981. bilo 13,79% stanovništva starijeg od 15 godina. Među njima je najveći broj onih koji imaju diplomu KV ili VKV radnika (7,84%). Sa srednjim usmjerenim obrazovanjem bilo je 3,12%, a sa ostalim srednjim školama 2,84%. Većina ovih radnika ne radi u samoj Zagorskoj zoni već svakodnevno putuju u primorsku zonu na redovan posao. Broj radnika sa višom (0,49%) i visokom (0,21%) stručnom spremom je simbolično mali i za pretpostaviti je da su to uglavnom nastavnici osnovnih škola, te medicinsko osoblje u seoskim ambulancama.

Iseljavanje stanovništva, a posebno mladih i zrelih grupacija pored ostalih posljedica ima velik utjecaj i na sastav stanovništva po aktivnostima. To posebno dolazi do izražaja u opadanju postotnog udjela aktivnog stanovništva, povećanja udjela stanovništva sa osobnim primanjima. Udio aktivnog stanovništva se u razdoblju 1961—1981. smanjio za 3,23%, a udio osoba s osobnim prihodima se povećao sa 3,36 na 15,11% ukupnog stanovništva. Povećanje grupacije stanovništva sa osobnim primanjem se donekle može objašnjavati penzioniranjem prvih poslijeratnih dnevnih migranata (radnika polutana) koji su radili negdje u primorskoj zoni, a dnevno ili tjedno su se vraćali svojim kućama u Zagorski pojas. Međutim, ovo povećanje je više uzrokovano starenjem demografske mase u Zagori i stvaranjem staračkih domaćinstava. Članovi takvih domaćinstava zbog podmaklih godina nisu u stanju obrađivati vlastiti posjed i ostvarivati materijalna dobra neophodna za preživljavanje te im nadležne socijalne općinske službe dodjeljuju jednokratnu ili višekratnu (mjesečnu) novčanu pomoć. Iz tablice broj 13 je vidljivo da Zagorski pojas ima veći postotni udio stanovništva sa osobnim primanjima nego šire općinsko područje. Za pretpostaviti je da šire općinsko područje posebno njegova najrazvijenija primorska zona mora imati više užiivalaca invalidske, porodične ili starosne mirovine nego zagorski pojas, a to opet upućuje na zaključak da je u zagorskom pojasu velik broj primalaca socijalne pomoći. Porast udjela stanovništva sa osobnim primanjima na određen način utječe i na pad udjela uzdržavanih osoba. Podaci u tabeli pokazuju da se ova grupacija u proteklih dvadeset godina smanjila za 8,22%.

Promjene u sastavu stanovništva po aktivnostima u posljednjih dvadeset godina još bolje dolaze do izražaja ako se uspoređuju odnosi aktivnih i uzdržavanih stanovnika po sektorima djelatnosti (tablica br. 14). Udio poljoprivrednih stanovnika se u promatranom razdoblju smanjio sa 23,9% u 1961. na svega 3,69% u 1981. godini. Istovremeno se udio aktivnih

Tabela 13. Stanovništvo Splitske zagore i općine Split prema aktivnostima 1961. i 1981. u %

	aktivno		osobe s osobnim prihodima		uzdržavano stanovništvo	
	1961.	1981.	1961.	1981.	1961.	1981.
Split. Zagora	36,53	33,30	3,36	15,11	59,82	51,60
Općina Split	40,69	42,95	7,15	12,07	51,34	44,98

Izvor: tabelogrami Republičkog zavoda za statistiku i rezultati popisa stanovništva 1961. god.

u nepoljoprivrednim djelatnostima povećao s 13,39% na 29,60%. Udio aktivnog poljoprivrednog u ukupno aktivnom stanovništvu se u narednom razdoblju smanjio sa 63,48 na 11,08%, što znači da se u prosjeku tek svaki 9. stanovnik Splitske zagore bavi isključivo poljoprivrednim zanimanjima. Navedeni pokazatelji upućuju na zaključak da je zagorski pojas uz snažan proces demografskog praznjenja (eksodus) zahvaćen i vrlo snažnim procesom deagrarnizacije ili napuštanju tradicionalno ratarsko-stočarskih oblika privredivanja. O intenzitetu tih procesa ukazuju podaci o udjelu poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu prema popisu 1981. Te je godine čak 7 naselja bilo bez poljoprivrednog stanovništva, a što znači da su svi aktivni zaposleni izvan poljoprivrede. Eventualna obrada imanja se smatrala sporednim izvorom sredstava za život. Isto tako su sve uzdržavane osobe bile vezane za zaposlene izvan poljoprivrede. U 27 sela je udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu iznosio ispod 5%, a svega 6 sela je imalo 10 i više % takvog stanovništva. Najveći udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu je evidentiran u naseljima Divojevići (45%), Bogdanovići (34%) i Kladnjicama (30%). Ovaj iznimno visok udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu ovih naselja je najvjerojatnije posljedica uvrštavanja domaćica koje povremeno obavljaju poljoprivredne poslove u aktivno poljoprivredno stanovništvo a koje su se inače uvrštavale u grupaciju uzdržavanog stanovništva.

Udio aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupno aktivnom stanovništvu ima sličan odnos kao i udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu. I u ovom slučaju se ističe navedenih 7 naselja koja uopće nemaju aktivnog poljoprivrednog stanovništva. Manje od 5% aktivnog poljoprivrednog u ukupno aktivnom stanovništvu ima 14 naselja. Osam naselja imaju između 5 i 9%, a 4 između 10 i 14%. Više od 15% aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupno aktivnom stanovništvu evidentirano je u samo 6 naselja među kojima se ističu Divojevići (65%), Bogdanović (38%), Kladnjice (51%), Labin (37%), Nisko (22%) i Zelovo (15%). Dvadeset godina ranije ovi odnosi su bili sasvim drukčiji. Trideset naselja su imala više od 50% aktivnog poljoprivrednog u ukupno aktivnom stanovništvu, a ostalih 9 ispod 50%.

Udio aktivnog stanovništva u ukupno stanovništvu po naseljima Splitske zagore se kreće od 20% u Korušcima do 66% u Divojevićima. Ovakvi odnosi su najčešće u skladu s dobnom strukturom. U naseljima s većim udjelom zrelog stanovništva je u pravilu veći udio aktivnog stanovništva i obratno. Razlike u % udjelu aktivnog stanovništva najčešće

Tabela 14. Stanovništvo Zagore i općine Split prema aktivnostima i vrstama djelatnosti 1961. i 1981. god.

		Poljoprivredno stanovništvo				Nepoljoprivredno stanov.			
		ukup- no	svoga	aktiv- no	uzdrža- vano	ukup- no	aktiv- no	uzdrža- vano	osobe s osob. prim.
Split. zagora	1961. sv.	21603		5010			2282	727	
	%	100		23,19			13,34	3,36	
	1981. sv.	14792	733	546	187	11834	4379	7445	2235
	%	100	4,95	3,69	1,26	80,0	29,60	50,33	15,10
Općina Split	1961. sv.	132873		8407			45663	10574	
	%	100		6,32			34,36	7,95	
	1981. sv.	228749	3125	1796	1329	198012	96458	101554	27612
	%	100	1,36	0,78	0,58	86,56	42,16	44,39	12,07

Izvor: tabelogrami Republičkog zavoda za statistiku i rezultati popisa stanovništva 1961. godine. Popisom 1961. nije posebno izdvajano aktivno i uzdržavano stanovništvo po sektorima djelatnosti.

nisu posljedica raznolikog stupnja razvitka i načina privređivanja već na izvjestan način održavaju razlike u fazi i tempu prelijevanja stanovništva. Visok % aktivnog stanovništva u nekim naseljima je u direktnoj vezi s izrazitom feminizacijom radne snage u poljoprivrednim djelatnostima. Tako npr. u naselju Divojevići koje se ističe visokim udjelom aktivnog stanovništva (66%), žensko stanovništvo čini 73,3% ukupno aktivnih u poljoprivredi. Izrazita prevaga ženskog aktivnog stanovništva u poljoprivrednim djelatnostima je zabilježena i u naseljima Bogdanovići (82,2%), Kladnjice (83,17%), Labin (90,47%), Prgomet (90%), Radošić (50%) i sl. Sva navedena naselja imaju preko 45% ukupno aktivnog stanovništva.

Postoji mogućnost da popisivači stanovništva 1981. u pojedinim selima nisu imali isti kriterij u definiranju aktivnih i uzdržanih osoba. Za ova navedena naselja rubrika »domaćice — povremeno obavljaju poljoprivredne poslove« je prazna. Očito je da je ova grupacija stanovništva koja je inače svrstavana u grupaciju »uzdržanih« uvrštena u grupaciju »aktivno poljoprivredno stanovništvo« što je rezultiralo visokim % aktivnog stanovništva i prevagom ženskog stanovništva u poljoprivrednim djelatnostima.

Tabela 15. Broj domaćinstava i broj članova po domaćinstvu za 1948, 1953, 1961 i 1981.

	Broj domaćinstava prema popisu				Prosječno članova po domaćinstvu			
	1948.	1953.	1961.	1981.	1948.	1953.	1961.	1981.
Zagora	4556	5583	4703	4098	4,96	4,92	4,57	3,71
Općina Split	25960	31210	40126	71851	3,74	3,50	3,30	3,28

Tabela 16. Domaćinstva Splitske zagore i općine Split prema broju članova 1961. i 1981. god.

		prema broju članova											više- člana i ne- poro- dični
Ukupno		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Splitska zagora	1961 S	4703	438	644	622	680	717	632	435	262	154	53	68
	%	100	9,31	13,69	13,23	14,46	15,25	13,44	9,25	5,57	3,38	1,13	1,40
	1981 S	4098	775	828	460	548	547	404	234	257			45
	%	100	18,91	20,20	11,22	13,37	13,35	9,86	5,71	6,27			1,10
Općina Split	1961 S	40126	9122	6499	7263	7690	4723	2464	1213	575	312	115	150
	%	100	22,73	16,20	18,10	19,16	11,77	6,14	3,02	1,43	0,78	0,29	0,37
	1981 S	71851	10670	11823	14893	20186	7682	986	1077	787			1692
	%	100	14,85	16,45	20,73	28,09	10,69	4,23	1,50	1,10			2,35

Napomena: Popisom 1981. nisu posebno evidentirana domaćinstva sa 9, 10 i 11 članova. Uvrštena su u grupaciju 8 i više

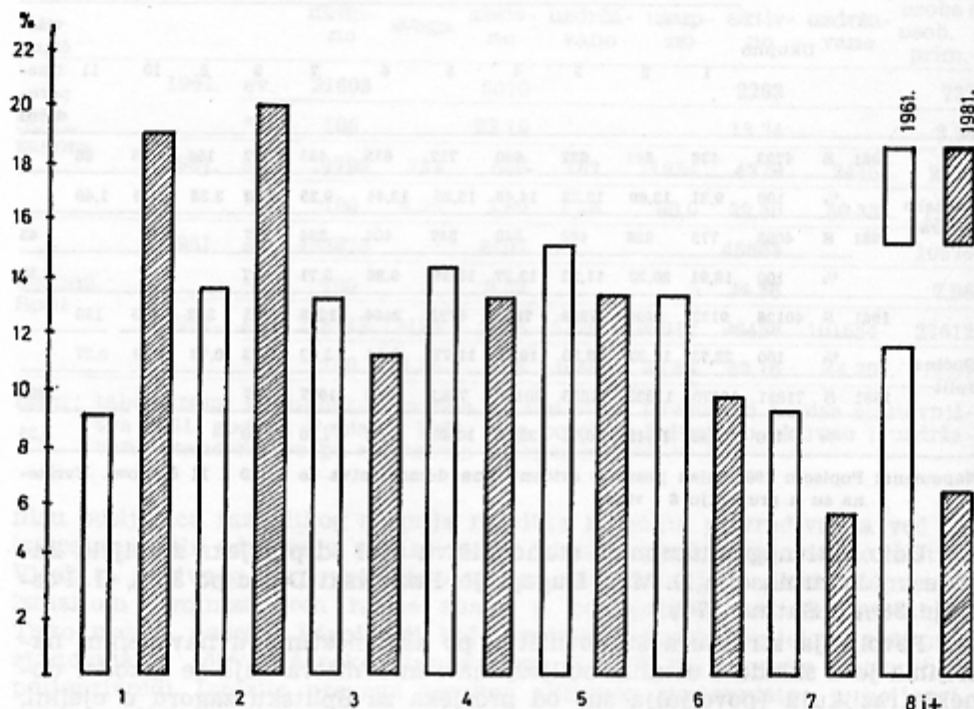
Udio aktivnog u ukupnom stanovništvu veći od prosjeka za cijelu Zagoru imala su naselja D. Mać, Dugopolje, Primorski Dolac po 36%, G. Postinje 38% i Sutina 37%.

Povoljnija struktura stanovništva po aktivnostima u navedenim naseljima je u skladu s ostalim obilježjima stanovništva koja se također donekle razlikuju (povoljnija su) od prosjeka za Splitsku zagoru u cjelini. To naročito dolazi do izražaja u normalnijoj starosnoj strukturi stanovništva, manjem intenzitetu pada stanovništva, prirodnom prirastu koji je istina mali, ali je za razliku od većine ostalih naselja ipak pozitivan i sl.

Kretanje broja domaćinstava i prosječan broj članova po jednom domaćinstvu u Splitskoj zagori u poslijeratnom razdoblju je također u direktnoj vezi sa snažnim eksodusom koji je zahvatio ovaj prostor. Analizom brojčanih podataka uočava se da je od 1948—1961. broj domaćinstava u Zagori bio u porastu, te da je u razdoblju od 1961—1981. opao broj domaćinstava za 12,87% što je očito posljedica snažnog iseljavanja stanovništva u posljednjim desetljećima. Istovremeno se smanjivao i prosječan broj članova po jednom domaćinstvu. U 1961. prosječno domaćinstvo Splitske zagore je imalo 4,57 članova, a što je bilo u skladu s još uvijek višim stopama prirodnog prirasta i načinom privređivanja koji je zahtijevao veći broj članova odnosno radne snage. Nagle promjene koje su se u tom pogledu dešavale u zadnjih dvadeset godina su neminovno utjecale na smanjivanje broja članova po jednom domaćinstvu, te je taj prosjek za 1981. iznosio 3,71 član. Tim je prosjekom Zagorski pojas još uvijek ispred šireg općinskog područja u kojem je 1981. prosječno domaćinstvo imalo 3,28 člana (tabela 15 i 16).

Osim smanjivanja prosječnog broja članova uočava se i nagli porast udjela samačkih domaćinstava i domaćinstava s dva člana, a opadanje udjela domaćinstava s više članova. Tako je npr. 1961. u Zagorskom pojasu

CRTEŽ 10. DOMAĆINSTVA SPLITSKE ZAGORE PREMA BROJU ČLANOVA 1961. I 1981. U %

bilo 9,31% samačkih domaćinstava, a 1981. duplo više tj. 18,91%. Istovremeno su dvočlana domaćinstva porasla sa 13,69% na 20,20%. Ukupno jednočlanih i dvočlanih domaćinstava je u Zagorskom pojasu 1981. bilo 39,11% što je znatno više nego u širem općinskom području. Ne postoje podaci koji bi govorili kojim godištim pripadaju članovi ovih domaćinstava, ali je sasvim sigurno da prevladavaju starija godišta tj. ono preko 60 godina, a našto upućuje i oblik starosne piramide. U tom pogledu se Zagorski pojas bitno razlikuje od šireg općinskog područja posebno primorskog dijela u kojem jednočlano i dvočlano domaćinstvo čine prvenstveno mlada godišta (radnici samci i mladi bračni parovi).

Nov način života u kojem se većina sredstava potrebnih za život pribavlja od nepoljoprivrednih zanimanja te naglo opadanje poljoprivredne proizvodnje i udjela zaposlenih u primarnim djelatnostima su glavni razlozi opadanja udjela domaćinstava sa 3 i više članova. Nekad veoma prisutne brojčane porodične zadruge po zagorskim selima danas su prava rijetkost. Struktura domaćinstava prema broju članova po pojedinim selima se podudara sa starosnom strukturom.

Iseljavanje stanovništva i uzroci koji su do njega doveli su u veoma uskoj vezi i s promjenama u gospodarskim djelatnostima Zagorskog pojasa

što se najbolje očituje u smanjivanju ratarsko-stočarske proizvodnje i aktivnog stanovništva koje se bavi tim djelatnostima.

Kod razmatranja gospodarskih obilježja zagorskog prostora valja razlikovati dva razdoblja. U prvom višestoljetnom razdoblju Zagora na skromnim unutarnjim izvorima. Bilo je to razdoblje autarkičnog ratarsko-stočarskog privređivanja u kojem se proizvodilo svega pomalo, ničega dovoljno, a živjelo se manje u izobilju, a više u znaku neimaštine i siromaštva. U suvremenom razdoblju većina stanovništva zapušta skromne autohtone izvore i okreće se prema izdašnjim vanjskim. Na taj se način gube autentična unutarnja gospodarska obilježja, a gospodarsku strukturu prožimaju privredna zbivanja izvan vlastitih granica. Na sadašnju gospodarsku situaciju zagorskog prostora posebno velik utjecaj ima primorski pojas splitske općine u kojem je većina radno sposobnih Zagorana uposlena u sekundarnim ili tercijarnim djelatnostima i u kojima ostvaruje većinu materijalnih sredstava neophodnih za uzdržavanje sebe i članova svoje obitelji.

Preciznijih podataka o ratarskoj proizvodnji u prošlosti ni za sadašnje razdoblje na žalost nema, ali je potpuno sigurno da ona nije velika jer su obradive površine veoma malo zastupljene u ukupnoj površini prostora (10,69%). Osim što su malo zastupljene, većina obradivih površina pripada lošijem klasom zemljišta. Prvoj najkvalitetnijoj klasi pripada svega 0,77% ukupno obradivih površina. Udio pojedinih klasa obradivog zemljišta u ukupno obradivom zemljištu je vidljiv iz priloženog grafičkog prikaza. Veći udio kvalitetnijih tala imala su naselja koja su se razvila oko poljskih proširenja (Mučko polje, polje u dolini Tjesne Vrbe, te naselje Kenjska i Dugo polje).

Proizvodnja žitarica je u naglom opadanju, a sve veće značenje imaju vinogradi i povrtljarske kulture. Brojne neobrađene ili zapuštene parcele nedvosmisleno ukazuju da je ratarska proizvodnja u splitskoj zagori u stalnom padu, a napuštanje te privredne grane ima podjednaki intenzitet u dijelovima s kvalitetnijim tlima (poljska proširenja) kao i u prostorima s lošijim mogućnostima.

Moglo bi se reći da stočarstvo u zagorskom pojasu ima bolje mogućnosti od ratarstva jer na pašnjačke površine otpada više od polovice ukupnog prostora. Na žalost kvaliteta tih pašnjaka je veoma slaba i oni ne pružaju naročitu mogućnost za kvalitetnu stočarsku proizvodnju. Najveće promjene u stočnom fondu u promatranom razdoblju su vezane za smanjivanje radne stoke. Pad broja radne stoke i konja je sigurno posljedica smanjene ratarske proizvodnje, ali i promjene u načinu obrade preostalih obradivih površina. Parcele koje se još obrađuju su uglavnom kvalitetnije (dublja zemlja) i u njihovoj obradi umjesto drvene ralice i volova sve više se upotrebljavaju motoluktivatori i traktori. Popisom 1981. godine u splitskoj Zagori je evidentirano 846 jednoosovinskih i 94 dvoosovinska traktora što znači da je u prosjeku svako 4 domaćinstvo imalo traktor. Pad je zabilježen i kod ostalih grana stočarstva (ovčarstvo, govedarstvo) osim peradarstva. Popisom 1981. nije evidentiran broj koza, ali se sa sigurnošću može tvrditi da ih je manje jer je 1954. donesen zakon o zabrani njihova državanja. Dio domaćinstava u najizoliranijim i najkrševitijim selima nije od samog početka poštivao taj zakon, tako da se određen broj koza zadržao kroz čitavo razdoblje.

Stočarstvo i ratarstvo su u ranijim razdobljima imali podjednako značenje i međusobno su se nadopunjavali. Novijim promjenama uloga oba dviju grana se naglo smanjivala premda bi se moglo reći da je ratarska proizvodnja opadala bržim intenzitetom. Čuvanje »blaga« je najčešće bilo vezano za žensku radnu snagu i djecu koja su ostajala na selu. Opadanjem ratarsko-stočarske proizvodnje smanjene su suprotnosti između zahtjeva stanovništva i mogućnost prostora, a koje su se očitovala kroz protekla desetljeća i stoljeća. Drugo je pitanje je li to smanjivanje išlo do razumnih optimalnih granica mogućnosti prostora ili je spustilo ispod njih. Prazni i relativno kvalitetni pašnjaci po Svilaji i zapuštene parcele u Mučkom i Postinjskom polju te u poljima Tjesne Vrbe upozoravaju da je ratarsko-stočarska proizvodnja u tim dijelovima spala ispod granica mogućnosti prostora. Takvi dijelovi Zagore bi uz kvalitetniju organizaciju i adekvantiji društveni tretman mogle zajednici osiguravati dio veoma važnih i često oskudnih živežnih namirnica, a koji bi sasvim sigurno imali dobru prođu u velikoj protrošačkoj zoni splitskog primorja. Snažan eksodus koji je zahvatio splitsku Zagoru, a time i opadanje tradicionalno ratarsko-stočarske proizvodnje te preorijentacija na druge oblike privređivanja je posljedica brojnih unutarnjih potisnih i vanjskih privlačnih činioca. Vanjski privlačni činioci kao što im i ime kaže djeluju zvana iz drugog mjesta ili područja i privlače stanovništvo. Oni su najčešće posljedica prostorno nejednake razvijenosti i nejednakih uvjeta života. Obično se ovi činioci mogu grupirati u dvije skupine, tj. skupina činioca proizvodnog karaktera i skupina činioca sociopsihološkog i potrošačkog karaktera.

Činioci proizvodnog karaktera se u biti svode na preraspodjelu radne snage među sektorima djelatnosti tj. odlijevanje radne snage iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti. Ovo prelijevanje odražava stupanj i tempo razvoja u cjelini ili pojedinih zemalja odnosno regija. Naglom industrijskom razvoju potreban je veći broj novih radnika, a koji se uglavnom regrutiraju iz poljoprivrednih područja. S druge strane razvojem poljoprivrede uslijed primjene raznih tehnoloških inovacija (mehanička pomagala, biološke i kemijske metode) povećava se produktivnost po zaposlenom radniku uslijed čega se u poljoprivrednim područjima stvara višak radne snage koja odlazi prema industrijskim centrima u potrazi za zaposlenjem. Na taj način različiti procesi vode istom cilju preseljavanja seoskog stanovništva u gradska naselja.

Iseljavanje stanovništva iz sela splitske Zagore je više posljedica razvoja industrije u Splitu i drugim gradskim centrima u našoj zemlji ili inozemstvu nego intenzivnije i produktivnije poljoprivredne proizvodnje koja po svim pokazateljima gubi na značenju. Smanjuje se obim proizvodnje i obradive površine — posebno oranice.

Sociopsihološki odnosno potrošački činioci su za prostor Splitske zagore sigurno značajniji. Gradska naselja omogućavaju svojim žiteljima bolje radne i životne uvjete, raznovrsniji kulturno-zabavni život, potpuniju rekreaciju i čitav niz drugih, naoko sitnih, ali u svakodnevnom životu veoma značajnih detalja. Kolika je privlačna moć ovog činioca vidi se i po tome što je u Zagori kao i u mnogim drugim dijelovima naše zemlje eksodus podjednako zahvatio bogatije kao i relativno siromašnije slojeve stanovništva.

Drugu veliku grupaciju činioaca čine unutarnji potisni faktori koji guraju stanovništvo iz određen esredine prema vani. Unutarnji i vanjski činioći se najčešće međusobno nadopunjavaju i veoma je teško odrediti granicu gdje završavaju jedni, a započinju drugi. Unutarnji potisni činioći su prvenstveno odraz nepovoljnih prirodnih uvjeta ili male izdašnosti prirodne sredine koja brojnim generacijama Zagorana nije pružala solidniju egzistenciju niti uljevala povjerenje u bolju budućnost generacija koje dolaze.

Umjesto zaključka

Egzodus koji je zahvatio sela splitske zagore ima veoma složene uzroke i posljedice kojima se zavisno od načina gledanja i tumačenja mogu davati pozitivna i negativna obilježja. Ako navedene uzroke i posljedice demografskog pražnjenja zagorskih sela promatramo kroz prizmu problema i interesa bilo kojeg pojedinca — emigranta uvijek će se u sadašnjim okolnostima i odnosima naći opravdavajući razlozi i u krajnjoj liniji pozitivna obilježja. Međutim ako se te snažne jednosmjerne migracione struje zagorskih sela promatraju kroz prizmu širih društvenih interesa pojaviti će se i brojna negativna obilježja.

Brzim iseljavanjem posebno produktivno najsposobnijih grupacija stanovništva proizvodnja ovih sela (ratarsko-stočarska) je pala ispod optimalnih mogućnosti što za širu društvenu zajednicu ima samo negativne posljedice. Brza depopulacija ima još negativnije posljedice ako je se dovede u vezu s koncepcijom naše općenarodne obrane. Zbivanja iz dalje i bliže prošlosti ukazuju na izuzetnu ulogu i značenje naseljenog i vitalnog zagorskog pojasa u doba naglašenih društvenih kriza i potresa. U toku II svjetskog rata na ovom prostoru su nastali i zadržavali se Mosečki, Movranski i Sviljaski partizanski odredi koji su u ovom kraju vodili i uspješne vojne operacije ili su prerastali u veće vojne jedinice i borili se širom Jugoslavije. Njihovo nastajanje i egzistiranje je u direktnoj vezi s velikim demografskim i skromnijim materijalnim potencijalima kojima je u to vrijeme raspolagao zagorski prostor. U zagorskom dijelu splitske općine je kroz ratno razdoblje postojala i poznata partizanska »Mućka republika«. Sve je to bilo moguće zahvaljujući naseljenosti prostora i njegovoj makar i skromnoj agrarno-stočarskoj produkciji. Sigurno je da bi u nekim budućim eventualnim sukobima uloga ovog prostora ponovo došla do izražaja ali uz pretpostavku da se demografski do kraja ne isprazni i da zadrži određenu lokalnu proizvodnju.

U većini planskih dokumenata splitske općine za velik broj zagorskih sela se ističe neminovnost definitivne depopulacije Zagore. Takvi zaključci se izvode na osnovu dosadašnjih trendova u kretanju stanovništva. Drugo je pitanje da li bi planeri i društveno-politička zajednica svjesnim akcijama trebali utjecati na promjenu stihijnih migracionih tokova. Trebalo bi iznaći nove modele po kojima bi se maksimalno koristile skromne mogućnosti prirodne osnove za ratarsko-stočarsku proizvodnju a za višak radne snage trebalo bi otvoriti manje industrijske i zanatske pogone. Time bi se počeo zatvarati sada prekinuti socijalni krug. Stope nataliteta i prirodnog prirasta bi se ustatile čime bi se osigurao dovoljan broj đaka za osnovne škole koje se danas u većem broju sela zatvaraju. Veći i stalniji broj sta-

novnika inicirao bi i gradnju različitih objekata društvenog standarda kojih je u sadašnjim prilikama veoma malo i što predstavlja jedan od razloga napuštanja sela. Zadržavanjem većeg broja stanovnika u zagorskim selima bi imao pozitivan odraz i na prilike u primorskoj zoni. Smanjili bi se negativni efekti prebrze i često nekontrolirane urbanizacije ovog prostora.

Teško je reći da li bi se sadašnji prostorni planeri barem djelomično trebali ugledati na prostornu politiku ranijih razdoblja posebno onu koju je vodila Mletačka republika. Povremenim migracijama upražnjena zagorska sela su se stalno popunjavala novim stanovništvom koje je često bilo i stimulirano različitim mjerama u skladu s prilikama koje su vladale u tom prostoru i vremenu. Očito su se držali devize da je prazan prostor nekoristan prostor. Staru izreku »povijest je učiteljica života« i mudrost njene poruke ne bi trebalo apriori odbacivati. Nije sramota i ne treba se ustručavati da se među događajima i primjerima iz prošlosti traže poruke koje mogu poslužiti boljoj budućnosti.

Zusammenfassung

ZAGORA IN UMGEBUNG VON SPLIT — EIN BEISPIEL EINES EXODUSGEBIETES

Mate Matas

Dalmatinische Zagora, die zur Gemeinde Split gehört, umfasst das Karstgebiet zwischen den Gipfeln von Svilaja im Norden und Bergkämmen von Kozjak und Mosor im Süden. Die wichtigsten Charakteristiken dieses Gebietes sind die arme natürliche Grundlage und die intensiven Prozesse der Auswanderungen, die in letzten Jahrzehnten zu einem wahren Exodus wurden. Von 1931 bis 1981 verminderte sich die Zahl der Einwohner auf diesem Gebiet um 37%. Die jährlichen Verminderungsdurchschnitte betragen 124 Bewohner von 1953 bis 1961, 245 Bewohner von 1961 bis 1971 und 381 Einwohner von 1971 bis 1981. Auf dem Gebiet der Dalmatinischen Zagora lebte noch im Jahre 1857 insgesamt 37% der gesamten Bevölkerung der Gemeinde Split, und 1981 nur 6,5%. Der starke Exodus der Bevölkerung aus diesem Gebiet beeinflusst alle gesellschaftlichen Ereignisse und Merkmale. Der erwähnte Exodus erklärt das schnelle Altern der Bevölkerung und das Entstehen von Greisenbauwirtschaften sowie die Verminderung der landwirtschaftlichen und Viehzuchtproduktion. Er ist die Ursache der vielen soziologischen, psychologischen, gesundheitlichen, politischen und Verteidigungsprobleme. Durch die Auswanderung der Einwohner ändert sich auch das Aussehen von Orten und Landschaften im allgemeinen.